

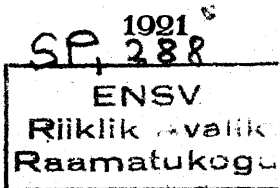
EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTHAL, J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. W. Weski**

VIESTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1921

XV AASTAKÄIK

№ 3

Rattama kalmed.

Lembitu maleva hauad 1217. aasta lahinguväljal.

J. Jungi uurimised on kindlaks teinud Lembitu Leole kantsi asupaiga Lõhavere, aga 1217. aasta lahinguplatsi, Lembitu langemise koha, kindlaksmääramisele ei jõudnud ta mitte, ei jõudnud V. Reimangi, kes „Paala“ lahingu platsi juurdlemisele kirjatöö on pühendanud, jõudes tõele siiski õige ligi.

V. Reiman kirjutab „Eesti Kirjanduses“ 1909, lk. 407, oma uurimisi kokku võttes: „Nõndanimetatud „Paala“ lahingut ei ole kuskil Paala jõe ääres löödud, vaid Vanamõisa talu kohal Viljandi ja Vastemõisa vahel madisepäeval 1217.“ Edasi kirjutab Reiman sealsamas: „Kui meie Läti Hendriku ja Riimitud kroonika sõnumeid usaldada tohime — ja kahtluseks ei leia meie vähematki põhja — siis löödi madisepäeva lahing Viljandist Suure-Jaani poole minnes. Küsitav on ainult, kas Tallinna postmaantee või Vastemõisa kirikutee ääres. Pabst... otsib lahinguvälja viimase tee ligidalt Karuse külast endise Ristikiriku lähedalt, Jung, „Muinasajateadus eestlaste maalt“ II 224—225 kinnitab seda omalt poolt. Meile näib see arvamine tõenäolike olevat, seda enam, et lahinguväljale, praeguse Vanamõisa talumaa peale, hiljemini Risti kirik ehitati... Miks Lembit lahinguväljaks just püha hiiekoha valis, ei ole raske mõista. Siin tundis pagan jumalust ligemal olevat ja raskel otsustaval silmapilgul ihkas ta jumaluse abi seda palavamalt.“

Sellessamas töös tähendab Reiman: „Suusõnaliste teadete järele kõneleb ümberkaudne rahvas veel praegu, et lahingut, kus Lembit langenud, Vanamõisa kohal peetud. Kuid kahtlaseks jääb, kas need arvamised tõsiste rahvamälestuste järelkaja või on uuemast kirjandusest J. Jungi „Muinasajateadusest eestlaste maalt“ II 224—225 rahva sekka lagunenud.“

Mida ütleb aga J. Jung mainitud kirjas? Jung ütleb 1898. a. sedasama, mida väidab Pabst ääremärkustes Läti Hendriku ajaraamatu saksakeelse tõlke juure aastal 1867 lk. 230: lahinguväli olnud Karuse külas Vastemõisa tee ääres. „Lahing sündinud Vanamõisa või Karuse küla kohal Viljandi ja Suure-Jaani vahel“ (Jung op. cit. lk. 225). Ei ole siis Pabst ega Jung ja Reiman palju kindlamale otsusele jõudnud kui oli Riimitud kroonika autor Alnpeke, kes kõnealuse lahinguplatsi võrdlemisi kindlalt ära määras, kirjutades 1296: umbes poolteist penikoormat Viljandist asub lahinguväli:

Harte stoltzlichen
 Brachten in die eisten strit.
 Das gute Hus zu vellen lit
 Nicht verre von der walstat
 Da man sie kampfes machte sat,
 Wol ander halbe mile.
 In einer kurtzer vile
 Vierzenhundert tot bliben.

Minult juunis 1920 leitud andmed ja rahvasuust saadud teated kõnelevad aga palju selgemat keelt kui mainitud kirjatööd, eriti J. Jungi kirjad. Vaevalt võis Jungi kirjatöö, mis ilmunud 1898. aastal, mõjuda allikatesse, ulatada minu algjutustajate kõrvu, sest et need enne selle raamatu ilmumist ammu surnud.

Rahvasuu määrab hoopis kindlalt lahinguvälja Viljandi valla Vanamõisa küla Rattama ja Riksu (Madi) talu vahelisele nurmele, kust leidsingi 5. juunil 1920 kolm tähtsat kalmuküngast ridastikku lamedal väljal, nüüd küll ümbritsetud ja kaetud võsastikust-metsast.

Rahva keskel ümbruses püsisid visalt hirmuäratavad jutud nendest küngastest tihnikus, mis ei avatlenud inimesi kalmuküngastele ligi. Võib olla, oli see rahvaluule kohutav ja varjav, mis päästis need kalmud võrdlemisi hästi alahoituna meie aegadeni.

On igatahes imestatav, et endised uurijad ei tea jutustada nendest kolmest kalmuküngast: ei Jaan Jung ega V. Reiman, kes „Paala“ lahingupaiga kohta uurimisi avaldanud, ei ole nähtavasti isiklikult kohta vaatamas käinud. Küll kirjutab Jung „Muinasajateaduses eestlaste maalt, III“ a. 1890: „Viljandi vallas, Rattama talus on üks väikene mägi, mida linnamäeks kutsutakse, teisest otsast järsk ja kõrge, teisest otsast enam libamisi. Pikerikümmargust vormi.“ Jung kirjutab seda saadud teadete järele. Isiklikult siin käies oleks tema oma vilunud silmaga kahtlemata ära tunnud, et Rattama kungas ei ole mitte linnamäe tüüp,

vaid on kalmeküngas ning et siin kolm küngast ridastikku.

Kuulame siis lahinguplatsi asjus minu tunnistajaid ümbrusrahva seast.

Jüri Tiido, 67-aastane vanamees, Rattama praeguse rentniku isa, teadis minule jutustada Jaan Maiste sõnade järele, et Rattama ja Riksu talu vahelisel väljal olnud eestlaste lahing. Jaan Maiste elas Vanamõisa talus, kus ta ka surnud 35 aastat tagasi 87 aasta vanaduses.

Jaan Lohk, Rattama talu nüüdne omanik, jutustas mulle: tema hoidja Kadri Taring, kes surnud umbes 40 aasta eest 90-aastasena, seletanud lastele mitmel puhul, et „Tammemäel“ käinud vanasti meie rahva suured mehed salaja öösiti nõu pidamas, kivil tuld tehes. Tule jälgi olnud hiljemini veel suurel kivil (esimese künka läänepoolsel päitsil) leida. Kadri Taring teadnud palju jutustada vanadest asjadest. Ta mees, Mart Taring, olnud kuulus arst ja rahva tark.

Vanamõisa küla Kuusiku talu peremees Viidas, 53 aastat vana, teadis minule ütelda: rahva jutu järele olnud Lembitu surm lahingus Rattama ja Riksu (Madi) talu nurmedel. Sellest seletanud temale poisikesepõlves tihti Juuli Viilup, küürakas vanatüdruk, kes palju rahva muistseid jutte teadnud ja umbes 20 aastat tagasi 70-aastasena surnud. Juuli Viilup teadnud ka Lembitu nime.

Need on ainult mõningad tunnistused, muistsed mälestused Lembitu järgedel 1217. aastast, minult korjatud lühikesel uurimistekonnal. Aga nad kõnelevad siiski kindlamalt lahingu paigast kui Jungi ja Reimani teated, — määrates lahinguvälja Rattama ja Riksu (Madi) talu vahelisile lamedale nurmedele. Jaan Lohki, Rattama peremehe, andmete järele peetud juba vanast ajast Rattama talu põldu viljarikkaks, sest ta olevat lahinguväli.

Ka Läti Hendriku täpiseimate näpunäidete järele ei saanud 1217. aasta madisepäeva lahinguväli mitte olla maantee ääres Vastemõisa ja Viljandi vahel, nagu endised uurijad väidavad, sest Läti Hendriku ajaraamatus öeldakse: otse lahingu eel pööranud Lembitu maleva ootamata teisale ja tunginud siis lahinguvalmis metsast välja. See Lembitu huvitav manööver, mille üksikasjalisemat analüüsi käsitlen „Lembitu strateegias“, laseb oletada lahinguvälja Rattama ja Riksu vahelisel nurmel, mis sobib hästi andmetega rahvasuust, kus asetsevad ka meie kolm hauaküngast muistsest ajast, umbes 350 sammu pikkusel joonel

— ridastikku, Pärsti mõisast ja Vastemõisast läbiviiva kahe maantee vahel.

Koht ja ümbrus on nii harilik, et ei teadnud minagi 5. juunil Rattamal käies, lahinguvälja uurides — kalmet otsida. Alles lahkumise eel sattus peremees tähendama, et võiks ka talu koplimatele ilusaid tammi minna vaatama. Seda suurem oli üllatus ja imestus!

Määratu ärevus valdas mind, kui astusin „Tammemäe“ kalmekünka päitsile Rattama koplis ühes leitnant Põdraga, kes, minu kõnest huvitatud, Lembitu lahinguplatsi Viljandi all vaatama tulnud. Juurdlemisest tekkinud, kahtlusi väärav aimdus ütles: siin on Lembitu 1217. aasta lahinguvälgi, need kolm hauaküngast on Lembitu maleva hauad, kus uinuvad tuhande neljasaja¹⁾ sõduri luud, varisenud mulda ühes Lembituga. Künkad olnud ennem, Rattama talu peremehe Jaan Lohk'i seletuse järele, vaevalt läbipääsetava tihniku keskel, nii et ligipääsmine vanasti mitte hoopis lihtne polnud.

Need hauakalmed nurmemaalisel lamendikul, iselaadi muinasaegsete tunnustega, eranevad muist Viljandi ümbruses olevatest kalmetest, mis asuvad looduslistel mäeküngastel.

Rattama kolm küngast on reas joonel, mis käib idast lääne. Kõige suurem, kõige tähtsam kalmeküngas on lääne pool. Läänepoolne tähtis, rahva seas „Tammemäe“ nime all tuntud, küngas on umbes 1¹/₂ sülda kõrge läänepoolsest otsast vaadatuna ja umbes 70 jalga pikk, „pikerikümmargust vormi“. Künka lääneserva ligi seisab suur neljakandiline kivi, mille ees lääne pool väiksem kivi. Selle väiksema kivi ees nägi Jaan Lohk 1920. aastal valkjaid paekivi servi mullast välja paistvat, mis teda avateles asja järele vaatama, — ei leidu ju siin ümbruses paekivi. Paekivi kihid algavad Lõhavere juures, Navaste ääres. J. Lohk võttis umbes 15 paekivi-tahvliit mullast välja. Paetahvlid olid kahes reas, ligi kaks jalga üksteisest kaugel, lääne-ida sihis mullas, moodustades paetahvlitest sängi. Sügavamalt ei ole Jaan Lohk kaevanud.

Kahel pool suurt kivi kasvanud endisel ajal, Jaan Lohki sõnade järele, kaks vana tamme, mis nüüd kadunud, — üks põhja, teine lõura pool suurt kivi. Üks vanadest tammedest kasvanud veel J. Lohki lapsepõlves. See olnud

1) Läti Hendriku järele langenud siin üle tuhande eestlase. Alnpeke kirjutab hiljemalt, vist õigete allikate põhjal, 1400 meest langenud malevast lühikese aja jooksul.

väga vana ja õõnes, mispärast ta tule läbi, vist jaanitulele, hävinenud. Selle tamme ühest jämedast oksast tehtud Rattama talu põrsastele mold, mida J. Lohk ise näinud. Vanad inimesed pidanud tamme „tuhandaastaseks“.

See hauasäng, mille paekiviseinad kangutas paigalt taluomanik, näib olevat eriti tähtis oma aseme poolest, asenedes kõige tähtsama künka tähtsamal kohal, suure kivi ees kahe põlise tamme varjul, üks põhja, teine lõuna pool päitsit, mille juure astmetaoline käik näib viivat. Sel künkal paistab veel teisi paekiviservi mullast, tallatuna kariloomadest.

Teised kaks küngast on madalamad, kõige idapoolsem pea maatasa ja lage võsast, kuid hästi lai kivikalme, kus kivid ringis näivad panduna. Teine küngas, keskmine, on kirjeldatud läänepoolse „Tammemäe“ künka laadi, kuid vähem ja madalam; ta päitsikivi on mõne aasta eest karjapoisid nihutanud kõrvale, kus ta praegugi lepavõsastikus lamab.

Esimesed kaks kalme, eriti Tammemägi, on iseäralised selle poolest, et nendel võsuv puiestik teistsugune on kui ümbruses: Siin kasvavad tammed, nooremad ja vanemad, kokku 10 ümber, millest ühe, tüsedama, piksest mõni aeg tagasi purustatu, peremees hiljuti maha saaginud. Selle saetud tüve läbimõõt ulatab kolme jalani. See tamm oli vana, kuid hästi noorem põlistest, kadunud tammedest. Tõrudest võrsunud noori tammi leidub künkal ja kõrval. Ka pihlakaid ja saari näed küngastel, kuna ümbruses lepitik, osalt kaasik hariliku kopli madaliku võsuna kariloomadelt risti-rästi tallatud.

Õige huvitav on asjaolu, et mõnel kivil, kust sambla kaapisin, isesuguseid märke leidsin, mis voolitud kivisse. Mõnel kivil-poolkaar, hästi hoolikalt lihvitud kivisse. Kahel kivil, millest üks künkast paarsada sammu eemal kuusikus, leidsin märgi, mis karu- või hülgepead meele tuletas. Ükski nendest märkidest ei tuletanud meele mõnda tuntud tähestikku. Tähtsa päitsikivi eel vähemal kivil Tammemäel leidsin kolm märki kõrvustikku, kuid mitte ühegi tähestiku laadi. Otsust nende märkide üle võib anda üksi hoolas uurimine, millega varsti asjatundjad algust peaksid tegema. Üks on kindel: neid märke leidub kivil üksi Rattama küngastel ja ligidases ümbruses, ja need märgid on kunstlikult kivisse voolitud.

Mitmest andmest selgub mulle, et need künkad veel paarsada aastat tagasi erilise kultuse kohaks on olnud ümbrusrahvale. Paari viimase aastasaja kestes on mäles-

tused nendest tähtsatest paikadest kaduma sattunud. Mälestused endiste aegade tähistest võisid kannatada iseäranis 1600. aasta ümber, nälja ja katkude ajal, mis eriti raskelt maad võtsid Viljandi ümbruses, kus kogu kihelkonnad, sõna tõsisel mõttes kolletasid mulla alla, nendega ühes muistsed mälestused. Fr. Kuhlbars'i uurimiste järele (Sakala 1920) jäänud Sakalas sel ajal kümne inimese kohta üks ellu. Aastal 1613 olnud Viljandi Päre vallas üks talunik veel elus, Pärstis ei olnud enam ühtegi. Aset tulid täitma siserändajate parved, kelle hulgas rohkesti leedulasi ja lätlasi: Lituvere, Leetva, Leisu, Navaste n. n. e. — on Leedu-Läti nimed, mille pärast sakalasi hakatigi hüüdma Läti sõnaga mulkideks (lollideks). Võõraid ei huvitanud ega võinudki huvitada kohalised muistsed mälestused. Mõned üksikud järelejäänud põlistest Sakala elanikkudest hoidsid traditsioone ja andsid neid edasi nooremale põlvele.

Teisal („Lembitu strateegia“) olen selgitanud, miks Lembit selle paiga lahinguväljaks valis. See maakoht on huvitav niisugusena: ta oli veel saja aasta eest ülikaunis, kus Rattama all — lääne pool — ilusate järvede rida säras, mis nüüd täiesti soostunud. Aga veel 40 aasta eest olnud keskmine — Lapi järv — lahtine, ja nüüdsed jutustajad käinud poisikesena seal suplemas ning kalu püüdnud.

Neid järvsoid piirab edela poole kaares kõrgustiku rida, millest kõige enam edelapoolne „Kõrgemägi“ — Kuusiku talu külje all — linnamäe tüüpi esitab. Idapoolne nendest mägedest kannab Ristimäe nime, millel seisis katoliku Risti kirik, — muinasasu eestlastele aga otsitud palve- ja ohvripaik. Ristimäe ja Kõrgemäe vaheline kõrgustik kannab Pikkmäe nime. Kõik need kolm kõrgustikku moodustavad endise pikerguse järve lõunaedela kõrge kalda, millest viimane järsk mägi (ilma nimeta) — Ristimäelt kirde pool — endise järvelooga idapoolset järsku kallast kujutab. Geoloogiliselt näib moreenide ilma see kõrgustikkude kaar ja järverida nende all.

Rattama talu õuest viimase kõrgustiku taga sünnib allikas, mis vuliseb endisesse järve, nüüdseesse rabasosse, kust ta Kobro jõena, vanasti Lemmjõe nime all, põigi Suure-Jaani maanteed, võrdlemisi kõrgete kallaste vahel siinkohal — voolas läbi laiade soode Pärnu „Emajökke“. Järvsood ja kõrgustikud asetsevad Lembitu lahinguvälja ja meie kalmeküngaste rea paremal tiival.

Selle lahinguplatsi loode pool Rattama nurmede all on nüüdki mets, olnud vanasti läbipääsmata mets, kuhu rahvas Ivan Hirmsa ja Peeter Suure Vene laastamisesõdade

aegu peitu pugenud. Sellest on metsa kohta rahva suus saanud ütetus Jaan Lohki teadetel:

Pill Piret, Mall Maret,
Tule metsast välja, —
Vanakurat juba venelased võtnud.

See mets sobib Läti Hendriku ütetusel: eestlased tungisid metsast välja võitlusvalmis — lahinguväljale.

Eestlased võisid oma langenud mehi korralikult matta 1217. aasta lahinguväljal; said nad ju kolmandal päeval Lembitu venna Önnepäeva (Unnepeve) vahesobitusel imelikul viisil head rahutingimused: uuendati endine rahuleping.

Teadusline uurimine nende kalmete üle peaks varsti käsile võetama — süstemaatiline. Aga juba nüüd on tarvis nende mälestuspaikade kaitsele asuda, neid hoida inimeste ja loomade reostamise — laastamise eest.

J. Luiga.

Imerohi.

Meieaegsed nupukad vargad, keda ükski lukk ei suuda keelda ehitustesse sisse pääsmast, tuletavad elavalt meeles endisi kõiki lukke avavaid ametivendi, kellest vanarahvas uskus, et nad iseäraliku nõiarohu abil igast lukustatud uksest kergesti jagu saavat. Jah, mõnest vargast usti, et ta käepäka ehk sõrmede sisse enesele iseäraliku maagilise väe istutanud ja selle maagilise väe varal igale lukkupandud uksele hea tagajärjega „Seesam, Seesam!“ ütleb.

Vanarahvas teab, meie maal kasvavat iseäralik rohi ehk hein, mis eneses maagilise väe sisaldab. Tavalisest ei tea rahvasuu sellele rohule iseäralikku nime anda, vaid hüüab teda lihtsalt „imerohuks“, „imeheinaks“. Mõnes kohas nimetatakse seda taime ometi ka „nõiarohuks“, „nõiaheinaks“. Üleüldise arvamise järele on seda imeheina väga raske muust heinast ära tunda ja üles leida, ainult iseäralikul viisil võib teda kätte saada. Saarlased annavad imerohule tihti nimeks maarjahein (*Anthoxanthum*). Kui imerohi tõesti maarjaheinana esineb, ei tohiks ta äratundmine liig palju vaeva teha. Näib nii, kui ei peetaks üleüldiselt imerohu ometi mitte maarjaheinaks, vaid lihtsalt mingisuguseks sõnajala-õie sarnaseks taimeriigi eluavalduseks.

Mõnes kohas kutsutakse imerohtu „heinaemaks“ ja arvatakse teda väga magusat lõhna enesest laiali laotavat. Heinaema ärasõja hakkab kohe linnukeelt mõistma. „Heinaema“ kasvab rahvateate järele pehmel, soosel heina maal rohelistel mätastel. Imerohi lõhnab ainult korra ütle mata magusalt, nimelt siis, kui vikat ta varre maha lõikab. Niitja tunneb küll magusat lõhna, aga imerohtu ennast ta ometi muidu üles ei leia kui peab ta jõkke ehk ojasse viskama.

Imerohust tuleb armastuserohi ehk armastusehein lahutada. Küll peab seegi armastajatele kõik ukсед armastuse alal avama, nagu imerohigi kõik ukсед avab, siiski on armastuserohu tegevusepiir palju ahtam, ulatab ainult armastusealale, kuna imerohu mõju palju üleüldisemaks tuleb lugeda. Pealegi ei avalda armastuserohi — rohuaedades ja lihaval metsamaal kasvav lillekene — otsekohe maagilist mõju, vaid alles siis, kui lill ühes juurtega keedetud ja keedetud vedelikku kas joogiga ehk söögiga sisse antud sellele, keda taheti armastusele sundida. Pealegi ei teinud vanarahvale armastuserohu ülesotsimine nii suurt vaeva kui imerohu ülesotsimine. Missugune armastuserohu teaduslik nimi, ei tea ma ütelda, Eesti taime nimele sõnastikus puudub ta.

Imerohust usub meie rahvas, nagu juba tähendatud, et see kõik ukсед ja lukud avab, kõik takistused teedelt kaotab, edasipääsu igasse kohta vabaks teeb. Ükski vangitorn ei suuda vangi eneses kinni pidada, ükski uks ega väravarga eest varjata, kui välja- ehk sissepüüdjal imerohi kaasas. Soovis keegi vanal ajal linnast välja ehk sisse, ei muud kui imerohuga edasi, linnaväravad kohe eest lahti. Nagu näha, ei tunnud vaenlased vanal ajal selle imerohu maagilist väge; rahvasuu ei tea vähemalt ühestki juhtumisest kõnelda, mil vaenlased oleksid imerohu abil linnaväravad avanud ja linna ära võtnud. Ennem leidub näpunäiteid, mis lasevad oletada, et imerohu abil maa-alustele teedele kui ka mägede põues olevatesse linnadesse päästud.

Kohtuski avaldab imerohi mõju. Niipea kui imerohu omanik käe kohtulaua peale paneb, mõistavad kohtunikud süüaluse õigeks. Mõistavad kohtunikud süüdlasele ihunuhtlust, tunnevad nad peksu ajal ise valu, nii et nad tahtmata peavad peksalaskmise järele jätma.

Imerohul arvab rahvas niisuguse omaduse olevat, et ta tüki maa peale enesest magusat lõhna saadab. Sellest lõhnast märgatakse ta olemist. Kuid nagu juba tähendatud, on teda ütle mata raske teistest rohtudest ära tunda. Nupu-

mehed on ometi ammu abinõud välja arvanud, kuidas ime-rohtu üles leida. Räägitakse, vanal ajal võetud koorem heinu, viidud jõe ehk oja sillale, lükatud vette. Kohe joostud natuke maad vastu vett kallast mööda üles vaatama, kas mõni kõrs ehk vastu vett üles ujub. Nähtud niisugune kõrs, siis püütud see kinni ja imerohi oligi käes. Mitmed imerohu otsijad viinud vahel koormate kaupa heinu vette, ilma et oleksid imerohtu leidnud.

Et mitte nii palju heinu raisata, tarvitatakse vähem kulukaid abinõusid. Otsitakse siilipesa poegadega üles. Vana siili äraolekul tehakse pulkadest püstaed pesale ümber. Siil tuleb tagasi, ei pääse poegade juure, — aed ees. Siil kaob, läheb imerohtu otsima. Siil teab alati ära, kus imerohi kasvamas. Selle imerohu murrab siil maha, võtab suhu, jookseb poegade juure. Niipea kui siil püstaia juure jõuab, langevad maa sisse pistetud pulgad kõik maha ja siil pääseb poegade juure. Poegade juure päästes viskab siil rohu suust maha, teatakse Saaremaal. Rohi tuleb siis kohe ära korjata. Virumaal kõneldakse, et siil sihile jõudes rohu ära sööb. Kui aga varitseja sedamaid juure läheb, saab ta rohu ometi siililt kätte.

Tarvastu pool teatakse, et imerohtu õige kergesti võib kätte saada, kui asi jaaniõhtul ette võetakse. Jaaniõhtul minnakse niidule, katkutakse 7 peotäit rohtu ja heidetakse jökke. Üks kõrs hakkab vastu vett ujuma. Seep see imerohi ongi.

Üks Pärnumaalt kuulnud lugu teab, keegi mees ajanud siili pojad pudelisse ja pannud pudeli suu korgiga kinni. Selle peale tulnud siil imerohuga ja päästnud pojad pudelist välja. Küsitavaks jääb, kuidas siili poegi pudelisse võidi ajada ja kuidas pojad korgi äravõtmise järele pudelist ometi välja pääsid. Näib, nagu oleks siili poegade pudelisse ajamine piimapudeligas ära vahetatud.

Aliste pool kõneldakse nimelt, et ussid aitavad imerohtu kätte saada. Niisamasugust lugu teatakse aga mujaltki. Kohale, kus palju ussa teatakse olevat, viiakse palakas, pannakse maha ja hästi kinnikorgitud rõõsa piima pudel palaka peale. Ussid tunnevad rõõsa piima haisu, tulevad osa saama. Ei pääse kallale: pudelil kork peal. Üks uss läheb abi otsima. Natukese aja pärast tagasi, imerohi suus. Puudutab imerohuga pudelit. Varsti kork pealt ära, ussidel piima võtta küllalt. Mees saanud ussilt imerohtu kätte.

Siilid ja ussid aitavad siis imerohtu kätte saada, kui muidu võimatu kätte saada. Kätesaajad oskavad imerohtu

ohtralt oma kasuks tarvitada. Kõige rohkemini tarvitasid vanade juttude järele teda vargad ja vangid. Et imerohtu raske oli alati taskus ehk kaasas kanda, arvatud vanasti ta alaliseks tarvituseks hea abinõu välja. Mõni lõiganud peopesa, teine jälle sõrmeotsa lõhki, pannud tükikese imerohtu lõike sisse ja lasknud siis haava pealt kinni kasvada. Kui niisugune isik ka oma riietest ilma jäänud ega midagi pole võinud käes hoida, ei suutnud teda ometi ükski uks kinni pidada. Kuhu käe iganes pani, seal uks kohe avanes. Ühest vangist kõneldakse, et teda mõnda kümmend korda vangi pandud, aga igast vangikojast põgenenud ta sedamaid ära. Niisama käinud mõni varas iga öösi vargil, — uks ei ole ta ees nagu lukus olnudki.

Mõni isik arvab, et meie ajalgi varastel sarnane maagiline vägi peopesas ehk sõrmeotsas, kui vargad ilma vähemagi vaevata lukud avavad, ilma et need jõuaksid sissepääsmist takistada. Muidugi mõista, on meeste kätes tõesti maagiline vägi, kuid see avaldub peaaesjalikult uue aja tehnikas.

Meie imerohu jutud on ligidalt sugulased germaanlaste sellekohaste juttudega. Germaanlaste imerohi avab tavali-
sesti tee mägede põue, kus keegi nõiutud neitsi suure varandusega varjul. Sakslased nimetavad oma imerohtu enamasti ikka „Springwurzeln“, vahel aga ka sinilill; viimne sulab mõne korra „lõösilmadeks“, meelislilledeks (*Myosotis*, *Vergissmeinnicht*) kokku. Ühes vanas raamatus nimetatakse seda imerohtu herba meropis, mõnes nõiaraamatus aga „chora“. Germaanlaste muinasjuttudes ei muretse imerohtu siil ega uss, vaid rähni kätte. Kui rähni pesasse pääsmise auk kinni pannakse, toob rähn nokaga imerohu kohale ja avab enesele sedaviisi tee munade ehk poegade juure. Laotatakse puu alla punane riie, laseb rähn imerohu riidele langeda; ta arvab selle tuleks, mis juure ära peab põletama. Punase riide mahapanija saab sedaviisi imerohu (*Springwurzeln* = *Lactaria herba*) kätte ja võib nüüd minna enesele peidetud varandusi muretsema. Varandusi saades ei tohi ometi imelille unustada, sest muidu kaotab varanduste otsija tihti tee käest ehk aga väravad lõovad endid väljamineja järel kinni ja röövivad varanduse saajalt. Varanduse saajat hoiatab sagedasti hää: Ära unusta kõige paremat. Simrock arvab, et hoiatus imelille kohta käib ja et sellest hoiatusest lillgi oma nime „*Vergissmeinnicht*“ = ära mind unusta — pärinud (*Deutsche Mythologie*, l. 397). Teised jälle arvavad, et hoiatus neitsi kohta käib (*Zingerle*, *Sagen*

l. 464). Neitsi on kuidagi viisi märke vangi nõiutud. Märke varanduse juure pääsja kohus oleks kõige pealt neitsit päästa; neitsiga ühes langeks varanduski ta omaks. Eestis astuvad niisugused ennemuistse jutu motiivid ometi enam varju.

Varanduste kättesaamiseks maapõuest otsib Saksa mütoloogia sagedamini abi teisest taimest, mis neil nime kannab „die Wünschelrute“. Õieti tähendab see mingisugust nõiavitsa, pildat, mille abil rahaauke ja muid maapõue peidetud varandusi üles leitakse ja omandatakse. Säärasest „Wünschelrute“st“ kõnelevad Saksa kirjanikud juba 13. aastasajal. Eestis läheneb niisugusele imetegevale taimele „nõiakepp“.

Uksi avavat imerohtu tunnevad itaallasedki; nad nimetavad teda sferra cavallo, sest ta mõju metallide kohta on nii suur, et ta peale astuv hobune oma raua enesest peab jätma. Itaallaste imerohu nimi näikse Euphorbia lathyris („väike piimalill“) olevat.

Imerohu tundmine ulatab koguni klassika-aega tagasi. Plinius kõneleb, et rähn punase imerohuga ilmub. Ülepea esineb rähn vanadel ladinlastel püha linnuna. Jumalate linnuna tunneb ta hästi rohtude nõiaväge ja oskab seda parajal ajal tarvitada (Grimm, D. Mythologie II, 32).

Sakslased arvavad veel imerohust, et see niisama kui sõnajala õis nägematuks teeb. Mõnes kohas Saksamaal näikse rahva seas niisugune arvamine valitsenud olevat, et sarnast imetegevat abimeest isegi mõne puu haru iseäralikust oksastki võidud saada. Vist tuli siin linnupesaga sarnane oks küsimusesse, sest imerohtu nimetatakse mõnikord ka linnupesaks, näituseks Prantsusmaal (nid-d'oiseau), teisel aga kaksikleheks (bifoglio).

Nagu germaanlased ja roomanlased, tunnevad imerohtu slaavlasedki. Venelaste seas kannab see nime прыгъ-трава, прыгунъ ehk скакунъ-трава — mõlemad nimed sakslaste Springwurzeli sugulased. Sagedamini nimetavad venelased seda rohtu ometi разрывъ-трава, serblased aga расковникъ. Sellest imerohust-jutustavad venelased, et ta lehed ristikeste sarnased ja ta õis tulipunane. See taim õitseb jaaniõöl ja ta õitseageg kestab kõigest 5 minutit. Siin sulab venelaste разрывъ-трава meie sõnajala-õiega täiesti ühte. Isegi seda kõnelevad venelased oma imerohust, et teda väga raske on kätte saada ja kurjad vaimud imerohu noppija kallale kipuvad. Muidu aga teavad venelased veel oma rohest, et selle varal võib sulatud uksi avada ja isegi kõiki metallsidemeid purustada. Var-

gad „poogivad“ selle imerohu enestele sõrme; kui nüüd niisuguse sõrmega luku külge puudutatakse, avavad endid ukсед, jah, isegi lukud kukuvad ukse küljest maha (Стат. описание Саратовской губернии I, 63).

Iseäraldusena venelaste uskus esineb see usk, et kui niisugune sõrm, millesse imerohi pandud, teise inimese külge puutub, puudutatud isik kohe sureb. Seda imerohtu otsitakse nagu sõnajala-õit jaaniõöl, kuid saadakse, nagu Eestiski, niitmise varal kätte.

Minnakse kuhugi padrikusse ja niidetakse seal seni heina, kuni vikat murdub. See vikati murdumine on märkiks, et imerohuga kokku puudutud. Imerohu ülesleidmiseks tehakse niisama kui Eestis: niidetud rohi viiakse jõkke ja vaatatakse järele, missugune rohi vastu vett ujub (Афанасьевъ, Поэтическія воззрѣнія славянъ, II, 1. 397). Serblastest, tsehhidest ja muist slaavlastest kuuleme, et nad, niisama kui germaanlased, usuvad, rähni abil võivad imerohtu kätte saada, kui rähni pesa nii sulutakse, et rähni poegade juure ei pääse (Этнографическое обозрѣніе, k. 70—71, 1. 173).

Ülepea on imerohu usk üleüldine mitte ainult eestlaste, vaid isegi germaanlaste, romaanlaste ja slaavlaste seas, ja see usk ulatab sügavasse muistsesse aega tagasi, sest nagu tähendatud, leiame sellest Pliniuselt jälgi. Meil on siingi jälle, nagu vanade rahvaste usundis ja üleüldse rahvaluules, rahvusvahelise ainega tegemist, mis iga rahva seas oma viisi välja kujunenud, kuid igal pool ühiseid põhijooni sisaldab.

M. J. Eisen.

Mõned näited Kihnu saare rahvalauludest.

1. Lapsepõli.

Annõkene, õekene,
sina olid ku(u)ri karjumaiõ,
eit oli ellä oidõmaiõ.

- 5 Viis sjõnd¹ põllõ siss² põllalõ³,
pani sjõnd parmastõ va(a)helõ;
ohakad pani oidõmaiõ,
nõgõsõd pani nõelumaiõ,
ki(i)buvjõtsad kiiguta(a)ma.
Sullõ oli kol'mi kätikut:

- 10 üks oli eenä kaarõ kätkü,
teene põllu piendrä kätkü,
kolmas oli ko(o)donõ kätkü.
Mis oli eenä kaarõ kätkü,
sie oli karu kaela luinõ;
- 15 mis oli põllu piendrä kätkü,
sie oli pōdra pōlvõ luinõ;
mis oli ko(o)donõ kätkü,
sie oli siäse siäre luinõ.
Kätkü oli a'a kiärä piäle,
- 20 vjōbu⁴ oli nurmõ nurga piäle.
Siäl sjōnd võtsid orjad oeda⁵,
orjad oeda, karjad kaitsta.
Su(u)lasōd sjōnd suisutasid⁶,
palgapoisid sjōnd pa(a)lusid.
- 25 Said sjōna suurōss kasvanesse,
sa panid sulasōd sul'ilõ,
palgapoisid pat'judesse.

Märkused: ¹sjōnd = sind. ²siss = sees. ³pōllalõ = põllu peale. ⁴vjōbu = vibu. ⁵oeda (oe lühidalt, a pool-pikalt) = hoida. ⁶suisutasid = kussutasid, hällitasid magama, maanutasid. — Laulja oli Liis Alas, Lemsi külast, 69 aastat vana (a. 1919, suvel).

2. Suure härja laul.

Vrd. Setuk. I. II, nr. 30, Vana Kannel II, nr. 402.

- Mede aga aitt¹ tappis selle ärjä,
mis pōlõ ilmas iges² käünüd,
ega pōlõ ilmas pōldu teinüd,
elu aja ä-estänüd.
- 5 Kui ambus, aru värises,
kui käüs, karõ³ kärises,
kui müräs, meri mürises.
Tuhat oli vaksa turja laia,
sada vaksa sarvõ pitkä,
- 10 kümme küünärt kül'je ko¹nta
Tede aga aitt tappis musta ärjä,
pōlõ suan⁴ mokista⁵ midägi,
kaela korrosta⁶ kedägi.
Meie las'simõ vana varōsõ.
- 15 Sest sai sada mokikesta,
kolm sada kortsokesta,
piä piält sai peiu pastlad,
otsa iest sai orja pastlad,

- lagipiält sai lapsõ pastlad,
 20 tu'ist sai su-i kübarä,
 jala siärdest sängü sambad,
 kül'je ko'ntõst kügu jalad,
 tiiva ko'ntõst tiisli pulgad,
 varvastõst sai va'ksõd suapad.
 25 Sest sai seüvä⁷, sest sai müüä,
 sest sai liha ljõnna⁸ viiä,
 sest sai puusa pulma viiä,
 sest sai kül'ge külä⁹ viiä,
 piä sai Pärnü piälikullõ,
 30 suõlikad said soldanillõ,
 kops sai koja isändälle,
 maks sai maja emändälle,
 nahk sai Narva kirjutajal,
 sulõd said suurõ kuuberneeril.

Märkused: ¹a itt = isa. ²iges = ikkes. ³karõ = sõõt, maha-
 jäetud maa (Põhia-Pärnum., Lõuna-Läänemaa keeles); väikesed
 ümmargused kivid mererannal (Kiõnu kõnekeeles). ⁴suan = saa-
 nud. ⁵mokista = mokasta? ⁶korrosta = kurrust, kortsust.
⁷seüvä = süüa. ⁸ljõnna = linna (illat.) ⁹külä = külasse.
 .Laulja: Liis Alas.

A. S.

Äremärkused J. W. Jannseni müüdavuse asjus.

Et asi kord kõne all on (vt. s. a. „E. Kirj.“ nr. 2, lhk. 51—52), siis seame siia veel üles, mis A. Grenzstein, kes 1881 „Eesti Postimeest“ toimetas, selle kohta ütleb. 1898 kirjutas Grenzstein:

„Vaevalt oli C. R. Jakobson „Eesti Postimehes“ häält tõstnud ja rahva kooli sisseseadet laitnud, kui leht temale kinni pandi ja ringkirjaga mõisatele ja kirikumõisatele salamähti teada anti, et sellele lehele lugejaid tuleb soovitada, sest et ta edaspidi midagi enam ei laida, mis herradele armas on“ (Mõisnikkude mõtted, lhk. 6; vaata ka Herrenkirche, lhk. 121).

Arusaadav, et kärelda Jakobsoni kõrval vagune Jannsen isegi neile pidi meeldima ja soovitusväärilisena paistma, kes teda varemini vahest liig vabameelseks olid pidanud. Jannsen kirjutab 10. VIII. 1869:

..... Aastal 1867 oli mul jälle ühhe pastoriga, nago paar aastat enne sedda ühhe teisega, Ria zeitungis suur kaklemine. Ta püdis mind laimada ja kes teab mis taggahhutajaks ja tülliteggiaks nimmetada, agga sai selle eest nii tuggevaste, isseärane Dr. Kreutzwaldi käest, möda kõrvo, et nurka pididi puggema, Kreutzwaldi kirri on mind ja minno nõdra tööd kõige helledama värvidega sakslaste silmade ette malinud. Kui nad nüüd enam ei võinud kinnikatta, egga ärrasalgada, et Eesti Postimehhe sees ka mõnni luggemise väärt sõnna seisab, siis pöördsid nemmad asja ümber ja hakkasid kõik sedda, mis ial neile juhtus kassuks ollema, kiitma ja omma zeitungide sisse üllespannema“ (M. Martna, C. R. Jakobson, lhk. 219 ja 220).

1910 selgitab Grenzstein oma 1898. a. öeldud sõnu lähemalt:

„.... Seisab ometi vana Eesti elu sarnasel alusel, nagu nüüd suured rahvakogud teda enestele luua tahavad. Eesti ainus healekandja oli Jannseni Postimees, kes neis asjades ka kaugele ei näinud. Et seal aga Eesti süda tuksus ja Eesti rahvas lehe lugeja oli, leidsivad uued mõtted tema veergudesse teed. Sellest võis vana võim kõige suuremat asjakorra rikkumist karta.

Selle vastu otsiti ja leiti abi. Willigerode läks Jannseni jutule ja ütles: kallis usuvend, teie leht kihutab. Ülemad on Jumalast seatud, ja teie hakkate nende vastu nurinat sünnitama. See on patt! — Jaa, kostis Jannsen, asi ei meeldi ka mulle mitte, aga rahval on raske elada. Kui mina sellest ei hooli, ei hooli rahvas ka minu lehest. — Kui palju lugejaid on teil tarvis, et leht elada võib? — 2000. — Hea! Jätke halb kihutamine maha ja mina maksan selle raha, mis lehel alla 2000 lugeja puudub. Mina garanteerin 2000 lugeja maksu. — Olgu nii, austatud usuvend hr. Willigerode. (Võrdle s. a. „E. Kirj.“ nr. 2, lhk. 52, E. Põllumehe 200 eksemplari tellimine; A. K.) — Soo, leping on tehtud ja et eksitusi ette ei tuleks, saatke niisugused kirjad, mis neisse asjadesse puutuvad, enne trükkimist minule lugeda. Mina kustutan tarvilisel korral sündmatad asjad maha ja kõik on korras. — Seda parem ja julgem!“ (Võrdle eespool — 51 lhk. — nimetatud näitemängu tekst; A. K.) „Postimehe“ („Eesti Post.“ A. K.) sellekohased asjad läksivad nüüd Willigerode kätte, kes nad tarvilisel korral v. Sampsoniga tsenseeris. Kirikuvalitsuse poolt saadeti ringkiri kõigile kirikherradele selle eeskirjaga, et nemad enam Postimehe vastu ei tohi olla, vaid temale lugejaid muretseda, sest et leht nüüd enam pahandusi ei sünnita.

Selle toetusel sai leht peale 2000 lugeja, nii et temale Willigerode poolt toetatud abiraha iialgi ei ole maksetud. Kui Hurt Otepäasse õpetajaks sai, leidis ta selle ringkirja teistest paberitest ja näitis teda oma Eesti vendadele ja sõpradele, kes kõik seda väga pahaks panivad. Jakobsoni kirjad lükati lehest tagasi, ka Hurti omad, kui nad „sündsad“ ei olnud, ning sellest tekkis Sakala asutamise mõte... Teine tagajärg oli see, et Jannsen Kirj. Seltsi ja Al. kooli asutamise arupidamisest eemale jäeti“ (Kod. korraldus, lhk. 127—128).

Kui siia juure veel seda lugeda, mis Jannsen eespool-tähendatud kirjas oma tšensorist kirjutab, siis saab pilt kaunis selge. Seal loeme (lhk. 218—219): „Ma võisin kirjutada, mis tahtsin, midda lahjem ja tühhisem, sedda parrem; agga ni pea, kui ma meie Baltimaa asjade külgi putusin ja neid mitte allati kuldsed ei leidnud ollevad, ehk ni pea kui juhtusin sest hingama, et meie pastorid, patronid ja paronid ka muud midagi ei olle kui innimesed, kes eksida ja üllekohhut teha võivad, omma kasso otsivad ja allamatele kotti peas hoidvad ja üllearru koormat nende õllade peale pannevad, — oh sa kallis aeg, siis olli paggan seddamaid lahti! Zensorist sai varsi paljas sakslane, kes ilma armota kõik mahhakustutas ja redaktorile veel ilma hinnata pikka jutluse piddas. Juhtus siiski mõnni keeldud sõnna kahhe silma vahhekohhas läbbiminnema, siis tulli üks ehk teine pastor ehk paron ja andis zensorile sõnno“ jne. —

Jannsen pakkus kord „E. Pöllumeest“ Tartu Eesti Pöllumeeste Seltsile kingituseks. Suurpöllumeeste Selts lubas omalt poolt 100 rbl. abiraha. („E. Pöllum.“ oli kohaliku Saksa suurpöllumeeste seltsi poolt 1868. asutatud ja läks 1869 Jannseni kätte.) 7. märtsil 1877 olid E. Pöllum. Seltsis ägedad vaidlused selle lehe omandamise pärast. Selts oli varemini otsustanud lehe kingitusena Jannsenilt vastu võtta. Selleks volitatud Märt Mitt jättis Jannseni poolt ettepanud saksakeelses kingituselepingus leiduva tingimuse pärast, et leht peab ka edaspidi ainult põllutööleheks jääma, ei tohi mingiks muuks otstarbeks teenida, kingituse vastu võtmata. — Sellest vahest pikemalt edaspidi Eesti Pöllumeeste Seltsi ajaloos.

Adam Petersoni nimega seotud liikumisega oli Jannsen vist küll-veidi rohkem ja varemini tuttav, kui eespool (lhk. 54) toodud ridade põhjal võiks oletada.

Arkamiseaja tuntud tegelane Märt Mitt kirjutab oma kooliõpilase Petersoni eluloos:

„Suvel 1864 tuli Peterson minu juure Vastse-Nõo mõisasse ja teatas, et ta tahab Peterburisse minna.... Vaheajal tõusis Viljandimaal Holstre valla koolmeisteri Jaan Adamsoni sünnitusel Aleksandri kooli asutamise mõtte elusse... Magnus Lauber, Peep Ottas ja mina langesime kooli asutusega nõus oleku pärast Tartu sillakohtu härra von Engelhardti käsul kolmeks päevaks vangi.

1864. a. 19. septembril, kui lahti sain, oli minu esimene töö „Eesti Postimehe“ redaktori Jannseni juure minna. Kui hea sõber rääkis ta siin, et Eesti rahva seast umbes 60 meest välja olla astunud, et Peterburisse minna ja seal katsuda kõrge riigivalitsuse ette saada palvega, et siin teoorjus ja ihunuhtlus, millega mõisa politsei võimudel rahvast väga raskesti rõhutakse, ära kaotatud võiks saada. Homme hommikul, 20. septembril, pidada nad siit aurlaevaga üheskoos välja sõitma. Sellest nõust olla saksad teada saanud. Reisi passid olla küll kõigile mõisa politseide läbi välja antud; aga ka selle kohta oli luba Riistast välja päritud, et nad ärareisimise peal laeva pealt Tartu pulvärkis kinni saavad võetud ja raudus vangi viisil Riiga saadetud.

Et neid reisisajaid mehi laeva peal ära tunda, selle tarvis olla palju mõisnikka Tartusse sõitnud. Kinnipüüdmisest, ütles Jannsen, märkasin ma sellest, et politseimeister Jannau, kellega ma eila kokku puutusin, seda minule väga ettevaatlikult tunda andis, missuguseid käskusid talle kuberneriga poolt tulnud olla. Ma pidasin omale kohuseks seda reisijatele, kes siin turuplatsil Emajõe ääres oma vankrite juures aset olivad võtnud, teatada, et nad viibimata teist teed mööda Peterburisse katsuksid minna... Nõnda on mul, rääkis Jannsen edasi, õnneks läinud eilasesst saadik juba 17 seltsi tulijaid üksteise järel siit ära ja teist teed minema saata. Praegust on jälle üks selts mehi tulnud ja Emajõe ääres hobused lahti võtnud; ta näitas neid mulle läbi akna (sest et tema korter siin Lodja uulises nurga peal kullassepp Hermannini majas teise korra peal oli). Need mehed, ütles Jannsen, näitavad Laiusest pärit olema. Mine, ütles ta mulle, ja ütle nende meestele, kui nad Peterburisse mõtleavad minna, et nad siis aeaviitmata kas ise oma hobustega või voorimeestega läheksivad, ehk muidu nad ilma pääsemata vangi sattuvad. Ma täitsin viibimata Jannseni käsku...

Nädala pärast tulin ma jälle hr. Jannseni juure Tartusse. Nüüd kõneles ta mulle sellest, kuidas 20. septembril lugu olla olnud. Ta ütles: mul ei tulnud tervel ööl und silma, ma mõtlesin ikka, kas ehk mõni jagu neist reisijatest

kuidagi viisi nende varitsejate kätte ei oleks sattunud... Juba hommiku vara panin ma ennast riidesse ja roitasin jõe äärt mööda alla.... silmas mind politseimeister Jannau Reinholdi sauna ukse kohal.... „Miks nii vara juba enne päeva tõusu siin?“ Ma kostsin, et öösi tervise poolest puudulik ja rahutu olnud... Aga austatud politseimeistri härra, mis siis Teid nii varasel tunnil linna tänava-tesse käima on sundinud. Eks seesama tervise puudus... Kell 7 pidi laev siit minema... Aga mingisugust liikumist ei olnud turul... Kell oli juba üheksa lõonud. Aga kedagi muud inimest ei näinud ma liikuma, kui ainult siin ja seal tänavatel mõned politseiametnikud. Ka politseimeistert ning sillakohtunikku Engelhardti tema abilisega ja ametnikkudega nägin ma nõnda ütelda vargsel viisil uitavat ja siin ja seal paari viisi pead koos juttu sosistavat...

Et meie tutvaid reisijaid ei olnud, seda ei võinud ma imeks panna. Aga seda rohkem pidin ma imestama, et sel korral ühte ainustki teist hingelist sõidule ei tulnud... Juba peale kella 11 nägin ma... kuuride alt ja mujalt hoonetest soldatite päid paistvat.... kes üksikult ja paari kaupa ära marssisivad ja kellel vangistamise rauad kettidega sineli siilude vahelt välja paistsivad.... Vangistamise himulised saksikud olid nii ära ehmatanud nägudega, nagu mõned häbitöö väärilised... endid varjates kodu poole pugesid.“ (Käsikiri „Tükikene Adam Petersoni eluloost“, kirjut. M. Mitt.)

Tartus, 23. veebr. 1921.

A. Krunenberg.

A. Grenzsteini müüdavus.

J. V. Jannseni müüdavusest kõneldes¹⁾ tuleb meele teise Eesti avaliku elu tegelase, „Oleviku“ toimetaja Adu Grenzsteini müüdavuse süüdistus. Esimesele heideti ette, et ta ennast lehe toimetajana sakstele ära müünud, teise kohta käis süüdistus, et ta ennast venelastel lasknud ära osta ja oma lehe venestamise teenistusesse pannud.

Mõlemate kaitseks on avalikult sõna võetud. — Ei ole suudetud näidata, et see või teine ennast Eesti rahva vaenlastele oleks ära müünud otsekoheste ainelise tasu eest, nagu seda näit. praegused Vene agendid teevad, ja oma tegu õiglase näoga varjanud.

1) V. E. Kirjand. nr. 2 1921 lhk. 51—52.

Siiski lasub Grenzsteini peal äraandmise süüdis-
tus edasi.

Ei ole tänini keegi suutnud Grenzsteini poliitilisel
puhtas pesta ja ei suudeta seda ka seni teha, kui Eesti
rahvusline mõte elab.

Grenzsteini tegevus on selleks liig tuntud, tema
kirjutused selleks liig selged. Kuid „äraandmist“ peab
tingimisi võtma, nagu juba varemini mujal seletatud.

Olid Eesti rahva sõbrad enne rahvuslist ärkamise-
aega uskunud, et Eesti rahvas elujõuline pole ja ära
saksastatakse, siis uskus Grenzstein nähtavasti, et vene-
laste tublidus meid ära neelab, ja tasandas selleks omalt
poolt teed, rahvast järeleandmisele ja saatuse paratamatuse
alla heitmisele manitsedes. Oma agaruses läks ta siin
äärmuseni.

Siin avaldus, kui tahate, omal viisil juba muiste
Eestis tuntud kalduvus kahe kultuuri-ilma, Lääne ja Ida
poole, millest meie mälestused Lembitu ja Kaupo¹⁾ ajani
ulatavad ja mis praegu meie äärmiste erakondade armu-
pilkudes Väina ja Naroova taha avaldub. — Viimase nähtuse
juures tuleb, Juudase kopika mõju ja oiniaadid maha
arvatud, muidugi veel arvesse võtta oma jõu sisse usku-
mise puudus, mida meie ajakirjandus, Jannsenist saadik
ennem on kasvatanud kui kahandanud, ja tuntud Vene
haigus, mis ilmasõja järel laiali lagunes, nagu Prantsuse
haigus Napoleoni sõdade järel. — Kuid Grenzsteini „kaldu-
vus“ läks juba absurdini, lõimitamiseni väikeste Vene
bürokratide ees.

Rahva pärast pidi kõik, mis rahvale kui rahvusele
kallis — keel, kirjandus, kool — ära antama, väike Eesti
rahvas ise pidi Vene suurrahvasse ära sulama. See on
lühidalt Grenzsteini rahvuse- ja poliitika-aabitsa sofismide
sisu. — Et asja meelepärasemaks ja üleminekut tasase-
maks teha, seletas Gr., et rahvuse ärariisumist ei ole,
vaid on ainult ümberrahvustamine; see viimane ei ole mitte
rahva suretamine, sest et rahvas oma rahvuse raudvara,
„suguveri“, igas muudatuses ligi võtab ja sellepärast endi-
sele rahvateaduslisele alusele jääb jne.

See keerdrekkendus oli tundmata suuruse abil lõpule
viidud. Rahvuse „suguveri“ on seni üles leidmata rahvuse-

1) Lambitu, Lembitu—Lämmitu, Lemmitu? Kaupo ehk Riimikroonika
Kope — vahest Koupe — Kõupä? Gösekeni (1660) järele on Koupe
(= kõu?) isa (esivanemate kultuse järelkaja?). Kope oli peamees,
vanem (isa); Läti Hendrik kõneleb Eesti vanemate (isade, patriitslaste)
langemise puhul Eestimaa pea (caput Estoniae) langemisest.

raudvara. Selle tundmata suuruse pani Gr. oma arvami-
sele rahvuse asjas aluseks ja jõudis — valele otsusele.
Kas kogemata? Kindlasti mitte.

Eesti seltskond pidas peale ägedat parteide võitlust,
mille tagajärjel rahvusline vanker idatuule mõjul, mis siis
ikka tugevaks läheb, kui siin kodus tülid päevakorral,
kraavi oli läinud, väsinult ja tüdinult keskhommiku-uina-
kut, mis varjusurmale lähenes. Gr. oma lühikese näge-
misega pidaski uinakut surmaeelseks ja hakkas, temale
omase agarusega, varjusurnule matusepaika otsima. Seda
ei olnud raske leida.

Rahvuse äraandmise eest pidi Eesti rahvas vastutasuks
saama Vene keisrihärja armu läbi hea käekäigu varandus-
liselt ja hariduse tõusu ja edenemise Vene kultuuri alusel¹⁾.

See on, kui tahate, lihtne ja selge süsteem; tema
eesmärk oleks — inimene ise. Kuid Gr. ei jäänud ka
sellele ideoloogiale truuks.

Kunagi ei ole elu häbematumalt suguvenna Grenz-
steini venesõbraliste mõtete üle irvitanud kui just praegu.

Paarisaja aasta eest sai Vene barbaarsus kurnatud
kodumaa, millest ta omal jõul seni ei olnud jagu saanud,
äraandmise abil oma käpa alla. Sellest ajast peale algas
nähtav Vene rahva ja riigi jõu kasvamine. Venemaa rääkis
vahetevahel vägevast keelt rahvaste kooris ja andis vaimu-
vallas ühel või teisel alal kangelasi, kes aga pahatihti olid
sunnitud võõrsile veerema. Grenzstein ei suutnud oma
aja lapsena sügavale ja kaugele näha. Sellepärast on tema
eksimine teatud määral vabandatav. Kuid praegusel ajal,
kus vaevaga kokkulapitud Vene kasukas kõigist õmblus-
test on lahti rebenenud ja alles jäänud pihatükk õelatest
söödikutest paljaks ja aukliseks aetud, on naeruväärt ja
vabandamata meie inimeste usk peipsitaguse õnnemaa
sisse, kust isegi Kingsepp tahab oma sellid ära tuua.

See, kes ise niivõrd abitu on, et ta ennast kõigi
väljastpoolt upitamiste peale vaatamata ei suuda jalule
aidata, pidi meile õnne tooma...

Eesti rahvas on instinktiivselt ära tunnud valeõpetuse
ja on jälle enese leidnud.

Meie oleksime eksijale Grenzsteinile täna südamest
andeks annud, kui ta hiljemini oma eksitust oleks avalil-

1) Ka need mõtted, ilma liialduseta võetud, on ajast ja oludest
tingitud, nagu „Postimehe“ omadki, mis laiaulatuslist osavõtmist teaduste
j. m. arendamises soovivad vägevate hooleks teaduse, kunsti ja kirjan-
duse vallas jätta jne. (V. „Elu“ № 50 — 1907. a. ja „Post.“ № 4 — 1911. a.)

kult tunnustanud ja selle asemel mitte jälgi seganud. Kuid meie ei kahtle selle juures, et Gr. oma eksituse on enne surma ära tunnud kesk kibedaid hingelisi kannatusi maapaos.

* * *

Täna, Eesti riikliku iseseisvuse kolmandal aastapäeval, tuleb meele see äge võitlus rahvuse alalhoidmise pärast, mis kahekümne aasta eest Eesti rahvuse matusekella lööja kaotusega lõppes.

Oma kauaaegse tegevuse ja laialdase tutvuse läbi oli „Oleviku“ toimetaja Grenzstein oma sõnale niisuguse kaaluvuse omandanud, et kõigi teiste Eesti lehtede ühist vastuseisumist tema kardetavate sofismide tagasitõrjumiseks tarvis läks, et need mitte teed ei leiaks rahva laiemate liikide hinge.

Eesti haritlaste selleaegses ainsas koondusekohas, Eesti Üliõpilaste Seltsis, sai seisukorra hädaohtlikkus selgeks. Noored vaimustatud koosvõitlejad Villem Reiman ja Jaan Tõnisson olid need, kes esirinnas Eesti rahvuslise lipu all vana suleosava Grenzsteiniga võitlusesse astusid ja võitsid. Siit on Gr. ja tema mõtteliste viha nende meeste ja E. Üliõpl. Seltsi vastu pärit.

Nii ei olnud see mingisugune „salasepitsus“ ega ainealine kasu, mis neid mehi tegevusele ajas, vaid rahva ärkav eluinstinkt, mis ida poolt tuleva surmatuule puutumisel lõkkele lõi ja nende eestvõtjate kaudu avaldus ja mida rahvuslipu kandjad esialgu ettevaatlikult Eesti rahva iseteadvuseks nimetasid, Gr. aga hiljemini mõnitades Eesti iseteadvuseks väänas.

See võitlus on meie vanemal põlvel veel värskelt meeles, nooremal sellekohase kirjanduse kaudu tuttav või kättesaadav tutvumiseks. Ta käis Eesti kodanluse juhtide vahel ajakohaste huvide piirkonnas ning oli suurtele hulkadele oma alguses selleaegsete kitsaste tsensuuriolude pärast peaaegu arusaamatu. Alles hiljemini selgus asi enam ehk vähem. Sel võitluseajal lagunes laiali kuulujutt Grenzsteini äraostmisest, mis hiljemini kinnitamist ei leidnud.

Palju jäi siiski tumedaks. Hiljemini kõneldi selgelt võitlusviisidest ja võtetest, iseäranis luiskelugudest ja salakaebtustest, ilma et sisuliselt midagi oleks ette toodud. Võitluse viisid ja selles tarvitatud sõjariistad on aga ajaloole tähtsad küllalt, et nende juures siin peatada.

Vene riigipöörde ajal tuli mõnigi huvitav dokument päevavalgele, muu seas ka kõne all oleva võitluse kohta.

Avaldame siin mõne neist. Neis peegeldub viimase aja Grenzstein kõige paremini oma nõrkustega. Ja müüdavuseküsimus saab siin iseenesest vastuse, kui me Gri tegevuse lõppu meele tuletame.

Et järgnevat kirja selle lisadega sisuliselt õieti hinnata, tuletame veel meelde, et aeg, mil ta kirjutatud, tagedam tagasikiskumise-aeg oli, kus tihti paljast kahtlustusest küllalt sai, et vastast Vene võimu esitajate kaudu täiesti hävitada. Peab aina imestama, et Gr. oma suurekaliibriliste pommi-dega (võrdle Kodumaa korrald. lhk. 73, 139 ja 140) vastaseid purustada ei suutnud. Vististi on selle põhjus osalt Vene mehe iseloomuga seletatav, mis ennast viimasel ajal nii blameerivalt on avaldanud ja mis Tõnissoni energiliste suusõnal antud vastuvaidluste otsekohesuse mõjule ei suutnud vastu panna, osalt aga ka viha läbi pimestatud kaebaja kaalumata ja lapsikutes süüdistustes ning „luiskelugudes“.

Tartus, 24. veebruaril 1921.

A. Kruusberg.

A. Grenzsteini kaebtused J. Tõnissoni ja tsensori peale.

Kaebtus 14. detsembrist 1899.

Tema Kõrgele Ekstsellentsile Sisemiste Asjade Ministri Härrale.

Jurjevi linnas elutseva lehetoimetaja A. Grenzsteini

P a l v e.

Soomes pannakse valitsusevaenulised ajalehed kinni ehk keelatakse ära. Liivimaal aga satuvad Valitsuse korraldustele kaasatundvad ajalehed raske tagakiusamise alla valitsusevõimu organite poolt. Kohalik üksik tsensor hr. Jõgever annab oma tegevusega Eesti trükite tööde tsensori ametis kohalikule ajakirjandusele sihi, mis Soome kirjan-duse sihiga täiesti ühesugune on. Valitsuse vene-riiklistest algatustest meie maal julgeb veel üks ainus leht kaasa-tundvalt kõnelda. Kuid näib, et kohalikul tsensoril Jõge-veril korda läheb ka seda ajalehte vaikima sundida. Siis tekib Eesti shovinismi tõus,¹⁾ valitsus võtab kohased abi-

1) Eesti rahvuslist shovinismi, „rahvuslike lained kõrgelt käimist“ on Gr. juba varemini kartnud ja „ülemale poole“ teatanud: 1894. a. laulupidu puhul soovitas ta laulupidust osavõtmist, oli aga enne seda (veebruarikuul 1894) ühe „pommi“ parajasse palka heitnud. Selle sisu on järgmine:

nõud tarvitusele, ja algab Soome eeskujul kihutus valitsuse vastu, mis meil aga palju tugevam ja koondatum saab kui Soomes, sest et meie külarahvas kuulub rohkem teatud ringkondade mõju ja õpetuste alla kui Soome külarahvas²⁾.

Tema Kõrgele Ekstsellentsile, Sisemiste Asjade Ministri Herra J. N. Durnovole. Eesti ajalehe „Oleviku“ toimetaja A. Grenzsteini kõige alandlikum palve.

Allakirjutaja võtab omale vabaduse Teie Kõrge Ekstsellentsi poole palvega Eesti ajakirjanduse asjus pöörata.

Meie juures Lääne mere maadel on vaikne, aga väga äge kihutusetöö kõige Vene asja vastu käimas. See läheb haritud ringkondadest välja ja on maal laiale rahvakihtide sekka laiali lagunenud. Juba nüüd on selge, et üleüldine Eesti laulupidu, mis tuleval suvel Jurjevis tähtsaks ära pidada, selle kihutusetöö teenistusesse pannakse. Läheks liig kaugemale selle üle siin lähemalt teatada. Ma juhin ainult selle asjaloo peale tähelepanekut ja konstateerin seda tõeasja, et Eesti ajakirjandus, peale „Oleviku“ ja „Valguse“, selle kihutuseveski peale agarasti vett kannab ja et tsensor mind ei lase selle vastu sõna võtta, kuna „Valgus“ kirjaliku lepingu läbi on sunnitud vaikima. Meie olud on väga segamini. Meie tsensor võttis veel hiljuti Eesti rahvuslistest asjadest tegelikult osa ja tõi sealts isiklikud sümpaatiad ja antipaatiad kaasa, mis tema rasket ülesannet vististi mitte ei kergenda. Kõrgemad ametnikud ei või Eesti ajalehti lugeda, et selle vaimu tundma õppida. Eksitus oleks arvata, et kuna ajakirjandus võrdlemisi rahulik on, ka rahvas vaenlased“. Selle vale seletuse vastu ei lase tsensor mind „Olevikus“ midagi ütelda. Meie juures kipub vaim asuma, kes kõike, mis maaisa poolt meie kasuks ette võetakse, valevalgusesse seab. Nõnda ütelda hullustusest käinestatud sakslast on meie juures raske rahuldada. Eestlased on, kui ta kaugemale vaatab, põhjust reformide eest tänuilik olemal. Kuid nüüd peab ta aga oma sümpaatiaga sakslase poole üle minema! Seda pean mina õnnetuseks. Selle kurvastava nähtuse vastu selgitavalt ülesastumiseks on Eesti rahvalehed kui loodud. Nii aga, kuidas nad praegu on, iseoma hoolde jäetud, tööga ülekoormatud tsensori negatiivse kontrolli alla ainult antud, ülemaal pool oma vaimu poolest enam ehk vähem tundmata, allpool kõiksugustele võõrastele mõjudele avatud — peavad nad valeteedele sattuma. On hädasti tarvilik, et ülevalt poolt Eesti ajakirjandust kord tähele pandaks ja kord loodaks.

Sellepärast palub allakirjutaja Eesti ajakirjanduse asjus uurimist ette võtta ja seda ajakohaselt korraldada. (Allkiri.)

2) Veel 1909 kirjutab Grenzstein:

„Iga kord, kui ma ametnikkudega ehk Vene isamaalastega olen juttu ajanud, on mul oma iseäralik küsimus ees olnud, mis just päevakorral seisis. Ma nähtasin, kuidas tsensor ilma-asjata meie ajakirjandust piirab ja sagedasti ilma plaanita töötab, kuidas maaküsimus tervet maad rusub, kuidas keskaja olud meil veel õitsevad jne. jne. . . .

Viimasel ajal tuli üks uus küsimus päevakorrale. Mina kartsin, et kõiksugused plinad ja pigistused Baltiast teise Soome teevad. Suroyzevi ajal rääkisin ma mitte sellest õige tungivalt, ja ta arvas, et ma ilma põhjuseta ei räägi. Tema soovi peale kirjutasin ma oma mõtted

Tallinnas ilmuv ajaleht „Valgus“, kelle toimetaja oma isamaalise tegevuse eest aukodaniku seisusesse tõsteti, kõneleb oma viimastes numbrites Vene asjust isegi mitte heakskiitvalt. Leht teeb seda vist otstarbega, et lugejaid toimetuse uute kalduvustega tutvustada. „Rahva Lõbulehe“ uus toimetaja ei usalda mitte ainult eestlaste liginemisest venelastele häälightseda, vaid ei julge sõnagi suure Vene isamaa kasuks lausuda, sest et hr. Jõgever võib sel ja teisel puhul tähendatud väljaandega sama järsult talitada, nagu ta oma tsensoriteenistuse aja algusest peale minu poolt väljaantava ajalehe „Olevikuga“ teeb. Hr. Jõgever ise oli varematal aastatel Eesti ajakirja „Oma Maa“ toimetajaks kuni selle ilmumise lõpuni. Tähendatud ajakirja toimetamisest saadik avaldab hr. Jõgever kalduvust erapoolikuseks, mis ka tema praeguses tegevuses avaldub. Meie pool imestatakse selle üle, kuidas Eesti väljaannete tsensorid, oma ameti-seisukohta tarvitades, oma isiklikka huviseid taga ajavad. Hr. Jõgeveri eelkäija Dr. Jannseni jaoks trükiti kõigis Eesti perioodilistes väljaannetes, ilma erandita, nähtaval kohal suur kuulutus tema arstipraktika kohta, mis temale tuhandeid oleks maksnud, kuid mille eest temalt, nagu iseenesest mõista, kopikatki ei nõutud. Peale selle töid ajalehed vahet pidamata paljuütlevaid reklaamiteateid tema arstliku tegevuse hiilgavatest tagajärgedest. Hr. Jõgever otsib omale loorberid ja, teadagi, leiab neid, kui Eesti luuletaja ja jutustaja. Trükikojad ei näe selles omale kahju, kui nad tema töid trükivad. Nii trükib trükikojapidaja K. Sööt Jõgeveri teoseid, neid endisest ajakirjast „Oma Maa“ võttes, ja Eesti ajalehed ülistavad üksteise võidu kiidulauludega Jõgeveri talenti. Tähendatud Sööt il juhtus mõni aasta tagasi mõistatuslik tulekahju, mille põhjus selgitamata jäi. Seesama Sööt pidi kohtuotsuse järele oma endisele peremehele kaunikese summa raha maksma, mis ta viimaselt oma teenistuse ajal oli

üles ja saatsin talle kätte. Tema saatis nad ülemale poole edasi ja sealt tuli soov, et ma mõnda mõtet näitustega tõendaksin, et ma iseäranis näitusi annaksin selle kohta, kuidas Postimees soomesarnast õhku seega meie juures toetab, et ta Soome pigistustest iseäralise hoolega räägib. Selle soovi peale saatsin ma materjali ilma iga seletuseta (Postimees № 86, 1909).

Nagu lugejad näevad, on käesolev kiri suure (16-leheküljelise) lisaga, kus „materjal“ õige rohkelt. See „materjal“, mille saatmisest Gr. siin kõneleb, läks umbes kuu aega hiljemini ja ikkagi oma seletuskirjaga, ning on ligi 10 suurt lehekülge pikk. Mõlemad läkitused on siseministrile Riia kaudu saadetud.

omale võtnud.¹⁾ Jurjevi politsei leidis omal ajal tarviliku olevat Sõoti korteris läbiotsimise toime panna, mis vale paberraha tegemisega ühenduses oli. Niisugustest asjadest ei lase hr. tsensor milgi tingimusel ajalehtedes kõnelda. K: Sõot on „Postimehe“ kaastööline. Tema annab aegajalt oma luuletuste kogud välja. Isegi tema luuletused on tsensori abil arvustuse eest kaitstud. Niisugused nähtused on siin meil üleüldiselt tuftavad. Kui ka keegi annab kõrgemale ülemusele teateid Eesti ajakirjanduse kohta, siis antakse niisugused teated vististi hra Jõgeveri hea tuttava ja sõbra poolt. Mulle on kindlasti teada, et hr. Jõgeveril on Riias lapsepõlve sõber, kes ei või mõjuta ja tähtsuseta olla trükiasjadesse puutuvates küsimustes. Oleks aeg tõsiselt sellekohaste võimude tähelepanu Eesti perioodilise kirjanduse peale juhtida. Viimane võtab omale ikka rohkem sihi, mis võib viia ootamata ja täiesti soovimata tagajärgedeni. Siin kaasas ettepanekavas lisas püüdsin ma selgeks teha, mil viisil Eesti ajakirjandus valitsusevõimu vastu kihutusetööd teeb, ja nimelt:

1) Jurjevi maakonna talurahva-asjade komissari hr. Mielhardti vastu,

2) ministriumikoolide ja kooliaedade vastu,

3) normaal-põhikirja alusel asutatavate põllumeesteltside vastu,

4) kangete jookide monopoli sisseseadmise vastu (kahjutasu kõrtside kinnipanemise eest),

5) kõrgemate valitsuse-ringkondade vastu, Soome sündmuse ära kasutades, ja II, kuidas kohalik tsensor oma erapoolikust avaldab,

6) mõne ajalehe kaitsjana esinedes,

7) sealjuures ajalehe „Oleviku“ ja tema toimetaja kahjuks töötades, ja

8) missugused on tsensori niisuguse tegevuse põhjused ja võimalikud tagajärjed.

Loodan, et Teie, Kõrge Ekstsellents, leiate minu palve lahke tähelepanemise väärt olevat ja kaitsete Balti ääremaid salasepitsuste eest, mis sugugi soovitavad ei ole ja maa rahulist edenemist ainult takistada võivad.

Jurjevis, 14. detsembril 1899. a.

(Allkiri.)

1) G-ri süüdistused, mis see hiljemini avalikult kordas, lükkas K. Sõot 1911. a. „Post.“ eralisas „Vastus A. Grenzsteinile“ ümber.

Lisa

A. Grenzsteini palvele 14. detsembrist 1899. a.

I. Kihutusetöö valitsusevõimu esitajate vastu.

1. Talurahva-asjade komissari hr. Mielhardti vastu.

Põhjalikkude reformide läbi, mis valitsusevõim hiljuti läbi viis, said Balti mere kubermangud lähedasse ühendusse Riigiga. Valitsuse tegevus, mis selle poole on sihitud, et Balti maid muudele riigiosadele lähendada, leidis ja leiab, nagu teada, tugevat vastupanekut (opositsiooni) siinsete baltlaste poolt. Sellest opositsioonist võtab ka Eesti ajakirjandus osa. Mõned aastad tagasi oli kohalik rahvas üsna vaenulikus meeleolus reformide vastu, nii et loeti teatava määrani kardetavaks sõna võtta valitsuse poolt tehtavate reformide kaitseks. Mina arvan, et mul osalt korda läks, kõigi tsensori poolt tehtavate takistuste peale vaatamata, reformide kohta tekkinud kahtlusi kaotada ja rahva seas valitsuse tegevuse kainemat ja sõbralikumat hindamist esile kutsuda, mille eest uuenduste vastased mind teotavad „müüdava venestaja“ sõimunimega. Opositsioon ei ole aga veel lõppenud. Selle selgituseks, mis sugusel teel ja missuguste abinõudega meil püütakse valitsusevõimude ja rahva head vahekorda rikkuda, toon näituseks hiljuti sündinud loo.

Jurjevi ajalehe „Postimehe“ 231. n-ris 16. oktoobrist s. a. ilmus juhtkiri, milles autor pöörab rahva poole ettepanekuga, talurahva-asjade komissari hr. Mielhardti vastu kaebtust tõsta oma õiguste kaitsmiseks, mida hr. Mielhardt olevat rikkunud, ja asja, kui tarvis, Valitseva Senatini viia. Milles aga seisab hr. komissari süü? Tema lubas valdadel isikuid vallavanema ametisse kinnitamiseks ette panna, et volikogu liikmetel poleks vaja teist korda kokku tulla, kui esimest kandidaati mingisugusel seaduslikul põhjusel ametisse ei kinnitata. Mina kirjutasin ajalehe „Oleviku“ jaoks sel puhul artikli, milles asja sisuliselt seletasin ja „Postimehe“ andmete ekslikkuse peale näitasin. Aga hr. tsensor kustutas selles artiklis kõik maha, mis ajalehte „Postimeest“ puudutas, nii et pärast seda minu artiklil moonutatud kujul enam soovitud tagajärgi ei võinud olla.¹⁾

1) Siin tähendatud „Post.“ juhtkiri näitab, et komissar Vallakogukonna seaduse ja Talurahva seaduse vastu on talitanud, ja annab nõu kubermanguvalitsuselt või „tarvilikul korral valitsevalt senatilt juhtivat seletust paluda“.

2. Ministeeriumikoolide ja kooliaedade vastu.

Ligi kaks aastat tagasi käskis kubernerihärra talurahva-asjade komissaridel ministeeriumi algkoolide avamisele külahuva seas kaasa aidata, missugused koolid minu arvates meie nõuetele täiesti vastavad, aga Luteri usu vaimulikkude poolt heakskiitmist ei leia. Selles asjas andsin ma oma ajalehes nende koolide kohta sümpaatlikka otsuseid ja soovitasin neid võimalust mööda avada. Võis häid tagajärgi oodata, sest paljud valla-kogukonnad hakkasid asjast kinni. Kuid ministeeriumikoolide avamise vastu hakkas kohalik ajaleht „Postimees“ töötama. „Postimehe“ vaatekohalt on ministeeriumikoolide avamine kahtlane asi. Nimetatud ajaleht seletab oma lugejatele, tõtt moonutades, nagu soovitaksin mina kõikide vallakoolide kaotamist, et selle abinõuga rahva haridusepinda alandada. Ühes sellega ärritab „Postimees“ rahvakooli-õpetajaid minu vastu üles, nagu oleksin mina neid kibedasti haavanud. Kohalik tsensor võttis minult iga võimaluse „Postimehe“ nende kallaletungimiste peale vastata. Ja ministeeriumikoolisid avati õige väike arv. „Postimehest“ hakati kõnelema kui lehest, kes meid möödapääsmata venestamisest päästis. Kaebtused rahvahariduse puudulikkusest edenemisest ei lõpe „Postimehes“. Iga õppeaasta alguses soovitab see leht hoolega oma lugejatele (näit. 170. nr. 6. aug. 1899. a. kirjatükis „Tulist hoolt emakeele õpetamises“) vaese Eesti keele eest hoolt kanda, nagu oleksid koolid omale ülesandeks teinud teda hoopis ära hävitada. „Postimees“ esineb endise Tartu ülikooli palju agarama eestkostjana ja kaitsjana kui Saksa ajalehed. Hiljuti nimetas „Postimees“ rektor Budilovitschit krahviks (nr. 226. s. a.) vist sel otstarbel, et lugejate seas praeguse ülikooli kohta naeru välja kutsuda.¹⁾ Selles asjas võttis tsensor „Olevikult“ sõna hoopis ära.

Rahvahariduse-ministeerium soovitab kooliaedade avamist rahvakoolide juures (v. 20. mail 1899. a. rahvaharid.-minist. kinnitatud ajutised määrused). Talurahva-asjade komissar hr. Mielhardt püüab hoolega, et tema jaoskonnas mõnedki kooliaiad avataks. Tartu lähedal hakkas üks vald asjast kinni ja oli valmis kooliõpetajat, kes äia asumise oma hoolde võttis, aineliselt toetama, ning tööd algasid selle aasta sügisel. Vallavalitsustele saadetud ringkirjas kutsub komissar Mielhardt valla-kogukondi üles

1) „Post.“ tööb siin „Prib. List.“ järele sõnume, et krahv B. kõne pidanud.

kooliaedade asutamisele vallakoolide juures. Selle eest tungib kohalik Saksa leht „Nordlivi. Zeitung“ 258. nr. 15. nov. s. a. temale kallale ja ässitab ühtlasi talurahvast tähendatud komissari vastu üles. Mul on nõu nimetatud Saksa lehe artikli vastu „Olevikus“ midagi kirjutada, kuid ma olen täiesti kindel, et tšensor hr. Jõgever minu vastuvaidlused maha kustutab. See ei ole ainus kord, kus Saksa leht ülekohtuselt hr. Mielhardtile kallale tungib, kes talurahva kasude kaitsja on ja kes oskas ennast talurahva vastu kõige parematesse tingimustesse asetada. Teine Jurjevi komissar, hr. Vitt, on selle poolest tuntud, et ta kalduvust avaldab sakstega läbi käia; temale ei ole kunagi kallale tungitud.

3. Põllumeesteseltside vastu.

Sellekohased valitsuseasutused edendavad, nagu ma tean, põllumeesteseltside asutamist normaal-põhikirja alusel. Iseenesest võivad põllumeesteseltsid elanikkudele märksat kasu tuua; normaal-põhikirja aga avab põllumeesteseltsidele laia tegevuspõllu. Mina olin põllumeesteseltside asutamise poolt ja praegusel ajal algasid maal Eesti elanikkude seas paljud normaal-põhikirja alusel tekkinud seltsid oma tegevust. Noored seltsid algavad armastusega oma tegevust. Nende seltside vastu astub Eesti ajakirjandus ajalehe „Postimehega“ eesotsas avalikult üles.¹⁾ Kohalik tšensor ei ole siit saadik mulle veel lubanud „Postimehe“ ja teiste lehtede kallalekipumisi tagasi tõrjuda ja uute seltside vastu vaenuliku ajakirjanduse tegevust paljastada. Ainult kaudsel teel läheb mul mõnikord õnniks uute seltside kaitseks välja astuda. Ajaleht „Postimees“ on mitu korda põllumeesteseltside normaal-põhikirja vastu kirjutanud, nagu ei kõlbaks see meile, sellepärast et selles põhikirjas Vene keelele seltsi asjaajamiseks temale kohane tähtsus on antud. „Postimehe“ kahtlustuste vastu ei ole mul võimalik sõna võtta. Kõik seltsid, mille avamisest mul tuli osa võtta, langevad armuta kallaletungimiste alla „Postimehe“ poolt. Peale sarnast tungimist Raadi põllumeesteseltsi kallale, kus ma esimeheks olen, saatsin ma ajalehe „Postimehe“ toimetusele avaldamiseks õienduse, mida aga lehte ei pändud. Kui tahtsin seda õiendust „Olevikus“ sissejuhatusega omalt poolt avaldada, siis

1) Võrdle „E. Kirjand.“ 1920 nr. 6 ilmunud Gr. kaebtus põllutöömehel Tõnissoni peale, et see Eesti keelt tahab põllumeesteseltside asjaajamise-keeleks hoida jne.

kustutas tsensor kõik maha ja tegi veel ääre peale märkuse, mis ütleb, et seltsid ei ole selle jaoks, et ajalehtedes vaidlusi pidada. Aga „Postimees“ oli ometigi esimene, kes haavavalt seltsi kallale tungis! Missugune tsensorita vabadus „Postimehel“ põllumeesteseltside vastu võitlemises on, sellest annavad tunnistust käesoleval 1899. aastal selle lehe nr. 75., 98., 131., 161., 195., 224., 225., 226., 235., 243. ja 277. ilmunud kirjutused. Et „Olevikul“ lubada kuulutusi ja teateid põllumeesteseltside eesolevatest koosolekutest tuua, nõuab tsensor igal üksikul korral kinnitatud põhikirja ettenäitamist, mille saamine maalt raskustega ja märksa ajakaotusega on ühendatud. Mõnikord läheb meil korda nendest raskustest sel teel mööda pääseda, et meie tsensorile komissari poolt antud ametliku tunnistuse ette näitame selle kohta, et see või teine selts kinnitatud on. Selles asjas töötab tsensor täiesti ühel meelil „Postimehega“ ja sellepärast ei ole meil uute põllumeesteseltside seisukord paljudes asjades mitte kerge. (Järgneb.)

Kirjandusline ülevaade.

Robert Franz'i raamat¹⁾,

välja antud Didi Loë poolt, kaassõnaga Ella Schultz - Adajevsky poolt ja laulumeistri pildiga, Leipzig, 1915. Breitkopf ja Härtel.

Ilmakirjanduse suuremate laulukomponistide hulka kuuludes, leiab Rob. Franz Liszti poolt üles, selle suure teeleidja poolt ilusa kõrge kunsti riigis, ja toetati oma aja paremate poolt (Gade, Mendelssohn, Schumann, Rich. Wagner ja t.). „Lohengrini“ komponist luges arusaadaval viisil tema peaaegu 350 laulukompositsiooni oma pailasteks, sest et vaevalt mõne teise kunstlaulu looja helitöodes Wagneri põhimõtted nii täiesti ärarippumata ja iseseisval kombel kehastatult ilmuvad; üialgi ei ole kongeniaalsemaid abielusid luuletuse ja tema muusikalise häälestamise vahel sõlmitud kui Halle laulumeistri juures, kes, vana rahva- ja kirikulaulu sees juurdudes, kõige paremini inimese hääle jaoks kirjutada oskas ja loomuliku laulmise vana rahvalaulu käest ära on kuulnud. Tõsise laulukomponisti ülesanne seisab selles; seda äraütlemata lõhna, seda kirjeldamata hingeõhku, mis luuletuste kohal heljub ja nagu salajane viis laulust läbi kõlab, toonidesse juhtida, luuletust nii otsekui seletada. Nõnda vaadates, tekivad Rob. Franz'i lüürikas kunstitööd, mida alles sõna ja toonisündimise kokkukõlamlisel mängida võidakse ja mitte ainult vahest viisi

1) Saadaval „Postimehe“ ja Krügeri raamatukauplustes Tartus.

sõnast lahus. Selle moodsa põhimõtte järele käivad ju sest saadik kõik tõsisemat laadi meistrid laulukompositsioonis. On ikka tähtsad tekstid, mille peenelt haritud esteetik valib. Tema armsam luuletaja, keda tema kõige sagedamini ja kõige vaimurikkamalt muusikale seadis, on Heine, kellel tema Shakespeare'i järele fantaasia kõige kõrgemat hoogu luuletajate hulgas tunnustab olevat. Aga ka Eichendorff, Lenau, Rückert, Goethe ja Geibel, kõige pealt Wilh. Ostwald, laenavad temale oma tekstisid. Shoti suur lüürik ja rahvaluuletaja Rob. Burns on üks tema pailaps, aga ka Mirza Schaffy hommikumaa lüürika leiab Rob. Franz'is oma meisterliku tõlgitseja. Tema mälestusesamba peal Halles hoiab tema kunsti hingerikas muusa noodirulli lahtiselt käes, mille peal ühe tema kõige lühema ja suremata laulu algusmotiiv lugeda on, mis ainult kuuest reast koos seisab:

Roos kaebas kurva meelega,
 Et lõhn nii kiirelt kaotsi lä'eb,
 Mis kevadelt tall' kaasa antud.
 Siis ütlesin tall' troostiks ma,
 Et see nüüd minu laulus jääb,
 Ja seal tall' kestev elu antud.

Tekst on Bodenstedti kuulsate Mirza Schaffy laulude hulgast, mis nõnda-ütelda üle 200 trüki läbi elasid. Franz'i tõsiselt Bachi kontrapunktikaga läbipõimitud lüürika on muusikakangelaste Bachi ja Händeli sügavama tundmise peal üles kasvanud, kelle tööd temas aruka seadja leidsid moodsa edenemise mõttes instrumentatsioonis. Temast õhkub kirglikkust ja sügavat hingeliigutust. Pärts muusikamees leiab siin paljugi, mida ta imestada võib, aga ka haritud asjaarmastaja seisab siin kõrge ja karske helikõne ees, mis temale kaunima iluduse ilmutajaks saab ja tema hinge võib karastada, tõsta ja trööstida. R. Franz on rahvusvaheline suurus laulupõllul. Ameeriklane Apthor näituseks imestab imeliselt kosutavat, troostirikast elementi nendes lauludes, milles niisugune puhutus ja iludus leidub, nagu Inglise armulauludes Elisabethi ajast, — ükski armastaja ei või siin küllalt kirglik olla, et neid laulda, ja ükski fütarlaps küllalt puhas, et neid kuulda, — ja juba Schumannil ei olnud imestusesõnu küllalt nende jaoks, millest ta ikka uusi peeni jooni leidis.

Et oma kunsti ühe pärts meistri nagu R. Franz'i suust üks kogu tähtsaid muusikaesteetilisi otsusi iseäralise väärtusega peavad olema, on käega katsutav ja nende sihtinäitavast ja tõsiselt harivast mõjust tuleb väga lugu pidada. Nii kui tema lauluuletuste sügav hinge iselaad kõrgesti haritud laulja nõuab ja ainult erandi viisil kontserdisaalis kuuljatekogu leiab, — palju parema meelega aga intiimsete tundjate väikse ringiga klaveri juures piirduß, „kus ainult vähesed koos on“, — leidub mälestusraamatukeses ka mõni märgusõna, mis tõlise hariduse cest muusikas seisab, mis ikka südame asi on. Mõistusel ei ole sellega midagi tegemist. „Mis inimesed tänapäev hariduse all mõistavad, see salongisiledus, see on hoopis midagi muud.“ — „Tänapäev on kõik ebatõde, kuma. Igaüks tahab

oma naabri ees rohkem paista, kui ta tõepoolest on.“ Kui selgesti näeb autor kunstiesteetika küsimuses, mis tänapäev vaimusid nii sagedasti lahutab ja kahte leeri jagab, kes üksteisest aru ei saa. „Tõelik peab kunstitöö olema, aga ka ilus. Töö, mis inimesesoo peale mitte kasvatavalt ja parandavalt ei mõju, ei olegi kunstitöö.“ Nõnda võetult jaksab kunst igatahes inimesesoo tõsine kasvataja olla, kuna pealiskaudsus talt ainult paljast lõbustust nõuab.

„Kunstis peab ainult iluduse kui vaevaprintsiibi üles seadma. Kõik ilus on ka tõde, aga mitte ümberpöörduvalt: ei ole kõik tõde ka mitte ilus — roojuse hunnik ei ole mitte ilus.“ Paneksin siin siiski parem ette vahet teha olemasolu ja tõe vahel. Roojuse hunnik on tõesti olemas. Tõe hulka kuulub kõlblise otsustamise võimalus. Ainult päris luuletajal saab ikka jõudu olema asja iluduses seletada, teda oma kunstiga idealiseerida. „Sellepärast laseb Laokoon ennast idealiseerida, roojuse hunnik ei lase ennast mitte idealiseerida.“ „Muidugi käib ka täna igäihe kohta kunstis, kes oma teed iseseisvalt tahab käia, et selle peale peab valmis olema, — seda ihuüksi tegema.“

Väga head on seletused tema laulude transpositsiooni üle, mille kindel vastane tema oli. „See ei ole mitte ükskõik, missuguses helitõus laul on kirjutatud. Igäihel on oma iseäraline loomulaad. Kui see iseäraldus laulult ära võetakse, siis võetakse temalt tema õigus, — ta saab valeks ja ebatõeks.“ On rikkalik hulk märkusi, mis tähelepanemisest ja elutarkusest saadud ja vaimurikaste mõtteterade ja ütluste kujul kergema meelepidamise poolt pikkadest kuivadest seletustest ees on. Meie loeme mõndagi südamesse võtmise väärilist sõna muusikamehe kohta ja tema jaoks: „Kunstnikule ei pea muusika mitte amet olema, vaid tarvidus. Tema peab teda läbi elama, — mitte tegema.“ Mis Rob. Franz Bachi ja Beethoveni, Schumanni, Mendelssohni ja teiste suuruste üle mõtelnud ja ütelnud, kaalub kõiteid ja tabab alati naela pea pihta. Nii peenelt haritud esteetiline maitse, nagu ta ainult tähtsate luuleliste tekstide komponistide juures tundub, nõuab iseäralist huvi, kui ta ennast laulutekstide kompositsiooniks kohasuse üle avaldas. Mis siin öeldud, käib aga ka laulja kohta. „Esimene on, et reprodutsent ennast komponisti hingesse, intuitsioonidesse oskab seada.“ — „Schiller, kelle laulud juba muusikat eneses kannavad, on kompositsiooniks kõige vähem kohane, rohkem Goethe, kõige rohkem Heine, kelle laulud otse igatsevad toopi järele.“ Väga tähelepanemise väärt laulja jaoks on, mis R. Franz kord vahe tegemise kohta tõmbenumbri ja katharsise vahel ütleb, see tähendab, selle liigutuse ja kõlblise puhastuse kohta, mis tõsisest kunstist välja läheb ja mille vanad greeklased tõsise kunstitöö kraadi ja väärtuse mõõtjaks tegid. „Suurem osa lauljaid liigutab ainult kuulmenahka, aga mitte südant.“

Kui väga tema lüürika südant suudab liigutada, teab igäüks tema rikkaliku lauluvara tundja, kes iga valmiva muusikamehe lüürilist silmapiiri võib võlvida. Kes sellest toidust maitse suhu on saanud, see on kaitsitud sensatsioonilise ebaloomu, muusikalise ebatõe ja pealiskaudsuse vastu. Üks

jagu on konservatooriumidele pühendatud, mille üle meister üleüldiselt individuaalse muusikalise kasvatusese seisukohalt mitte palju kõnelda ei lase. Kuldsed sõnad on selle aja arvustusele pühendatud, mida tema selle valitseva ja näägutava kitsarinnasuse ja väiklusega õigesti iseloomustab. On ju temal enesel, kes õieti ju iseõppija oli ja sellepärast mõne vaimuvaese sumptimehe poolt vaenu nägi, küllalt selle poolt kannatada olnud.

Me lõpetame selle natuke pikalt raamatu rikast sisu puutuva kirjutuse aforistiku õhkega, mis kahjuks ka meie ajale kohane on, mis oma laialisemaks saanud muusikahuviga kunägi küllalt sügavale ei ulata. „Inimestel ei ole tänapäev sugugi aega tõsiste asjadega tegemist teha. Kõik ruttab ja kihutab ja mis inimestele suhu ei satu, seda ei ole suurema hulga jaoks lihtsalt mitte olemas.“ Tahame loota, et tõsise kunsti maitse ülespüüdva rahva juures veel mitte surnud ei ole ja mõni lugeja ennast laseb selgusele viia meistri poolt, kes tähtsaid mõtteid oma kunsti üle selles raamatukeses on ütelnud, et ta väärt on kunstiküsimustes iseseisvalt järele mõtlema panema. Aidaku ta mõndagi enesele Rob. Franz'i laululmasse teed avada.

Carl Hunnius'le järele tõlkinud A. S i m m.

Toimetusele saadetud kirjandus.

- Suomalais - Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja —
Journal de la Société Finno-Ougrienne XXXII, XXXIII, XXXIV.
Helsinki 1916—1920.
- Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja —
Finska Fornminnesföreningens Tidskrift XXVIII. Helsinki 1920,
K. F. Puromiehen Kirjapaino O.-Y.
- Suomen Museo — Finskt Museum. XXV — 1918, XXVI — 1919.
Helsinki 1919, K. F. Puromiehen Kirjapaino O.-Y.
- Historiallinen Arkisto XXVIII. Toimittanut Suomen Histori-
allinen Seura. Helsinki 1920.
- Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota. Vuosien
1570—1590 välinen aika. Kirjoittanut Werner Tavast-
stjerna. Historiallisia tutkimuksia I, julkaissut Suomen His-
toriallinen Seura. Suom. Kirj. Seuran Kirjapaino ja Helsingin
Sentralikirjapaino 1918—1920. 784 lhk., Hind 20 Soome marka.
- Referat über Staatsrat V. Tavaststjernas Arbeit
„Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota“.
12 lhk.
- „Referat über Dr. E. W. Juvelius“ Arbeit „Suomenpuo-
lustuskysymys ison- ja pikkuvihan välisena
aikana“. 4 lhk.

Vastutav toimetaja: J. W. Westl. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.
„Postimehe“ trükk, Tartus.

Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne

„EESTI KIRJANDUS“

jätkab käesoleval (1921.) aastal — XV aastakäiguna — oma ilmumist sennisel kujul, iga kuu kohta üks number.

Tellimisehind: 200 marka aastas.

„Eesti Kirjanduse“ sennistest aastakäikudest on veel tagavaral:

XIII aastakäik (1918/19) — hind 120 marka.

XIV „ (1920) — „ 140 „

„Eesti Kirjanduse“ varemate aastakäikude üksikuid numbrid à 10—20 marka.

Samuti on ladus veel Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatu varemaid aastakäikusi (I—IV, VI—IX), müügihind à 50 mrk.

Oma kirjastuseladust soovitame järgmisi raamatuid:

J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 35 mrk.

Joh. Kunder: **Eesti vanemad laulikud.** Hind 20 mrk.

Balthasar Russov: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K. Leetberg. I. jagu: hind 60 mrk., II. anne: hind 110 marka.

Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.** Hind 35 mrk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuseladu ja asjaajamise büroo asub Tartus, Gildi uul. nr. 8, teisel korral, Eesti Rahva Muuseumi ruumide juures. Asjaajamise tunnid äripäeviti kella 9—3.

Seltsile ehk tema toimkondadele saadetavate kirjade ja muude postisaadetiste a a d r e s s : Eesti Kirjanduse Selts, Tartus (postkast nr. 25).

Seltsi liikmemaksu suurus:

1919. aasta kohta 5 mrk.

1920. „ „ 25 „

1921. „ „ 25 „

Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 500 marka.

Eesti Kirjanduse Selts.